

- Klokke de jongs
- Erkenste a remonstrantse
- Kine de de de dromen
- Deude presentie Pollema
- a dromen de dromen

A TECHNOLÓGIÁK RENDSZERE

(Eszmélet, 66. 147-167, 2005)

Minden kétséget kizárólag új korszak határához érkeztünk: a technika időszaka után a technológia időszaka visszavonhatatlanul megérkezni látszik. Ha a különbséget plasztikusan akarnánk megfogalmazni a két periódus között, a technika és a technológia gyökeresen másfajta gondolkodásmódja közötti különbséget kellene valamiképpen megragadnunk. Olyasmiről van szó a technológia kapcsán, mint a régi időkben a vallásos-keresztény világkép esetében: ahol az emberek egész életüket a krisztusi megváltás, a bűn és a szenvedés dimenzióiban gondolták el. Beleértve önképüket is. Szemben a „barbár” mágiával, okkultizmussal és varázslattal, amelyek a metafizikai erőket saját céljaink szolgálatába kívánták állítani – a technika gondolkodásának megfelelően. Vagy egy modernebb hasonlattal élve: a technológia a világban azt a laboratóriumot keresi, ahol egy mesterséges és steril környezetben az egyén kísérleti alanyként részesévé és hasznélvezőjévé válhat bizonyos jól körülhatárolt mechanizmusoknak. Mint a genetikai laborban, ahol mindenki csak annyiban számít, amennyiben génekkel rendelkezik és csak az az érdekes, amire a géntechnológia képes. A határ persze nehezen meghúzható, a különbség talán, hogy a technika eszközöket szolgáltatott számunkra céljaink elérésére – a technológia a lehetséges célok eddig ismeretlen és teljességében talán feltárhatatlan horizontját jelöli ki; de csak bizonyos célok horizontját. Azáltal, hogy létrehoz egy mesterséges környezetet számunkra, mesterséges mechanizmusokkal a világ bizonyos lehatárolásával és kombinációjával. Ahogyan Andrew Barry megfogalmazza: a

technológia nem más, mint „a dolgok, eszközök és emberek”, a „mechanizmusok és technikák” standardizált és szabványosított kombinációja. De olyan kombináció – és ez az értékmozzanat teszi valójában technológiává -, ami azért optimális, mert a legtöbb, legnagyobb hatású, vagy legújabb célokat kínálja nekünk. Azoknak, akik elfogadjuk, hogy az adott kombináció minden külső szempontot kiiktató résztvevőivé válunk. A technika a meglévő hatékony kihasználása minden konkrét és ismert cél és lehetőség biztos realizálására. A technológia viszont egészen más: a meglévő bizonyos elemeinek optimális kombinációja, amely olyan elvipotenciális célokat és lehetőségeket kínál, amelyek túl vannak a fennállón. A technikával szemben, amely saját céljainkra kínált hatékony eszközöket, az új évezred társadalmában egyre inkább életünk alapjává válva a technológia azt gondolja magáról, hogy a társadalom, a gazdaság, az élet softwarévé válhat, azt is meghatározva, hogy ki vagy te, aki használod őt, milyen céljaid lehetnek, milyen jutalmak és érzések várnak, ha eléred azokat és hogyan válhatsz részesévé az adott kombinációnak.

„Virtuális valóság, recept, licence, szabvány, know-how, ötletgyártás (brainstorming), marketing, menedzselés, imázs, lifestyle” - ezek ennek új hívószavai, s nem csak hiszünk bennük, de egyre inkább általuk írjuk le világunkat is. Persze nincs mit csodálkozni azon, hogy a technológizmus ezerfelé ágazó ideológiája éppen a hiht-tech forradalom újabb és újabb hullámaival egy időben hatja át a társadalmak mindennapjait. Hiszen éppen a személyi számítógépek tömeges elterjedése hozta az átlagember számára is testközelbe azt a nézőpontot, amely a világot az egyén (user), a technika (hardwere) és a kettejük közötti kapcsolatot uraló mechanizmusok (software) hármasságán keresztül szemléli. Hiszen az átalakulás jelen fázisát éppen úgy határozhatjuk meg, mint amelyben a szocio- és létezőtechnológiák a társadalom valamennyi szférájában (a reprodukciós folyamatoktól az értékképzési mechanizmusokig) újfajta jelentőségre tesznek szert. Pierre-Paul

Renders egyik filmjének főszereplője, Thoma Thomas például nyolc éve él önkéntes fogságban saját lakásában: azóta nem tette ki a lábát otthonról, s egy lelket sem engedett be magához. Minden pontjában neki tetsző szerelmi életét virtuális partnerével éli egy agystimuláló készülék segítségével, az ételt és használati tárgyait a világhálón rendeli. Az on-line az ő élettere, ahol bármi válhat belőle, nem kell félnie semmitől, végtelen lehetőségei vannak - neki, aki igazából nem sokat gondol önmagáról, ráadásul pánikbeteg: retteg a külvilág veszélyeitől. Thoma világa nem egyszemélyes világ, hanem olyan világ, amely glóbuszá tágítja az otthonát, s nem-létező alakok milliói töltik meg létezésükkel azt. Egyetlen hús-vér kapcsolata egy pszichológus, aki megpróbálja kigyógyítani a technika rabságából és beírta egy „reál World” társkereső adatbázisba. Ez adja a film alapkonfliktusát. Az itt megismert Vanessával való kapcsolata során ugyanis végül ráébred, hogy őt nem is a cyberteknika, sokkalta inkább saját életvitele, létezés technológiája tartja fogságban. A modern világ legnagyobb dilemmája az övé. A film végén persze nem kapunk választ arra, hogy elhagyja-e szerelméért, a számára legértékesebb dologért a lakást. De a mai kapitalizmusnak előbb utóbb válaszolnia kell arra a kérdésre: hová vezet, ha a technika mindenhatóságának tétele után immár a technológia mindenhatósága válik az új korszak megfellebbezhetetlen credójává.

A technológiák azonban nem csak megnövekedett szerepükkel tűnnek ki, nem csak azzal, hogy megváltoztatják a világot, hanem azzal, hogy saját képükre formálják azt. A szépség technikai így válnak a test (body) technológiájává, amikor az emberek már nem a legszebbek akarnak lenni, a divatipar, a fitness és a szépségideálok diktatúráját kiszolgálva, hanem az adott környezetben (iskolában, munkahelyen) választható kinézetek (body-use) közül választják ki, melyik mit kínál nekik és mit vesz el tőlük. A fogyasztás mágikus és preztizsjelenségei a fogyasztói világnézetnek és érzelmvilágnak nyitnak teret. Ahol a pláza és a

hypermarket mesterséges világában csak az képes boldogulni, aki ismeri belső szabályait, logikáját, át tudja érezni mindazt, amit ezek a helyek nyújtani tudnak: a ma oly népszerű plázacica kifejezés sem olyan nőkre utal, akik mindent megvásárolnak szépségük érdekében, hanem akik a bevásárlóközpontban élik életüket, mert oda illeszkednek legtökéletesebben. A felszabadulást célzó szexuális szabadosság extremitása a hatvanas évek életmódmozgalmaiban rekedt és helyette a „nemi önkép” a kiváltságosan normális neműek (gender) klubjába való belépést szolgálja, ezen keresztül pedig mindazt a helyzetet, kapcsolattrendszert, élmény és problémavilágot, aminek szinte semmi köze nincs magához a szexhez. A „falu bikája” számára a szex csak nemi identitás, ami egész életformájára kihat. Az oktatás expanziója a tudást képességgé minősítette át. A kapcsolatok érzelmi és funkcionális indítékai átadják helyüket annak a megfontolásnak, hogy „együtt” mindent lehet; mai vizsgálatok sokasága bizonyítja, hogy a barátságok és párkapcsolatok alapja az, hogy többen jobban és mást lehet csinálni, szórakozni, átélni és megtenni. A szórakozás világában az élmény és gőzkieresztés nem cél, hanem feltétele annak immár, hogy átkerüljünk egy „másik világba”, amit a party és a könnyűdrog reprezentál. A munkahely pedig nem az életszínvonal elérésének eszköze már elsősorban, sokkalta inkább közösségi-életmódbeli-önkifejlesztő kontextus; legalábbis az úgynevezett karrierszakmákban. Finom változások ezek az úton, ahol a korábbi technikai dimenzió szinte észrevétlenül technológiaivá módosul.

A technika ezzel párhuzamosan nagyrészt elveszti társadalmi érvényességét, amely nevében a szakértelmet saját szolgálatába állította, s a technológia veszi át a helyét – a technikát is maga alá sorolva be. Ezért a technokratikus világ mai változatát talán technológiai világnak kellene inkább neveznünk. A technológia társadalma nem csak felhasználja tehát a világ dolgait és a benne élő egyéneket, hanem egyenesen új világokat kreál belőlük, újrakreálja őket. S ez az ígéret egészen új minőséget látszik kínálni a

modern kapitalizmus égisze alatt élő milliók számára. Akik nap, mint nap szembesülnek azzal a problémával, hogy ez a világ számukra egyszerre élehetetlen, céltalan és embertelen, miközben ezzel párhuzamosan éppen ők gondolják alternatíva nélkülinek, éppen az ő létük kötődik elválaszthatatlanul hozzá és „áldásaihoz”, éppen ők jelenítik meg személyükben (a középosztály öntudatos tagjaként) ennek a világnak humanista maximumát.

A FELTÉRKÉPEZHETŐSÉG ÉS A KISZÁMÍTHATÓSÁG VILÁGNÉZETÉNEK ALAKVÁLTOZÁSAI: A TECHNIKA HELYETT A TECHNOLOGIA MODERNITÁSA

Az az érzület, amely lehetővé teszi a technológia előretörését nem valamifajta reménykedés szülte, éppen ellenkezőleg: a mai nyugati társadalmak legfőbb válságtendenciáival áll összefüggésben. Ha a multinacionális cégek reklámkampányait megfigyeljük, rögvest nyilvánvalóvá válik, mi az a korszükséglet, amelyet ezek kielégíteni igyekszenek. Gondoljunk csak az Old Spice dezodorok reklámfilmjeire: egy veszélyekkel teli, extrém világban, amely akár félelmetes is lehetne, ez az extrémítás kíváncsi és vagány is lehet akár, mert a reklámfilm által termelt hamis összefüggések által a kozmetikai szer a biztonságot kínálja. Maga a kozmetikai szer pedig „Bizonyítékká” válik arra, hogy a reklámozók világértelmezése helyes volt. A reklám lényege tehát az Old Spice, mint technológia: nem egy eszköz, amivel meggátolhatjuk az izzadást, s persze rengeteg más célt elérhetünk – például bevágódhatunk a nőknél. Sokkalta inkább egy olyan világ felmutatása, olyan szereplőkkel és olyan tevékenységekkel, érzésekkel és esélyekkel, amiben a dezodor minden lényeges kérdést megold és lehetővé teszi annak teljes kiaknázását. A reklám szerint a lehetőségeknek és coloknak csupán annyi a feltétele, hogy képesek legyünk belépni ebbe a világba –

ennyiben az új marketing kulcsszava az „életérzés”. És a hazugsága persze az, hogy ez a belépés mindenki számára lehetséges, a feladat már csak az, hogy megvásároljuk például az illatszert. Egy kihívásokkal teli világban ugyanakkor éppen erre van szükség: a reklámok létrehozzák az emberek által vágyott steril környezetet saját pszeudóvalóságuk valódikiént való beállításával, azt sugallva, hogy mi is megtalálhatjuk magunk körül azt a steril álvilágot (1), aminek minden lényeges problémáját megoldhatjuk, megvesszük a kínált terméket (2) és ezen keresztül a tökéletes helyzet ígérését nyújtják egy izgalmas, menő és problémamentes vízió „reklámozásával”: ami nem más, mint az a steril világ, amit a reklám segített megtalálnunk és a termék segített tökéletessé varázsolnunk. (3).

A modern reklám erejét az adja, hogy a mai ember számára elveszett az a lehetőség, hogy az őt körülvevő világot az eddigi reflexek alapján értelmezze. A feltérképezhetőség és kiszámíthatóság fogalmai (melyek egészen napjainkig a társadalom tagjainak világértelmezési folyamatának döntő mozzanatai voltak, egyre szélesebb társadalmi rétegek világnézetévé válva) új értelmet nyernek, elszakadnak korábbi társadalmi alapjuktól, így végtelen lehetőségeket látszanak biztosítani azok számára, akik éppen általuk szeretnék a tömegeket befolyásolni. Hogy egy másik reklámpéldával éljünk: a Coca-cola legújabb kampányában az üdítőital palackjait különböző életszituációkban, különböző érzelmi megnyilvánulások alanyaiként ábrázolja. Talán legekleatásabb példajaként annak, hogy a modern kapitalizmusban döntő változáson megy keresztül a termékek értékesítése: míg korábban a valóság reprezentálta a terméket (gondoljunk csak az imázsos mellérendelés klasszikus esetére: ha sört veszel, a képen látható szép nőt is megszerezheted), addig napjainkban egyre inkább a termék kezdi reprezentálni a valóságot. A valóság részévé válik, újrakreálja azt és kiemeli a lényeges összefüggéseket. („A kólán keresztül létezel a valóságban”) kóla-világban élve új érzések és élmények várnak rád – amelyeket

csak akkor kaphatsz meg, ha nem csak kólát iszol, de kólaemberként vágyol és tevékenykedsz; ez persze az üdítőital nélkül nem megy. S mi bizonyítaná jobban a technológiák világméretű uralmát, mint éppen ez. Ha nem találsz célokat, biztos értékeket és garantált létbiztonságot, akkor válaszd a termékünket, s legalább a hogyan kérdésére választ találsz. A hogyanból pedig valamilyen „mit” biztosan születik majd. A modern reklám a terméket nem mint technikát, hanem, mint technológiát reklámozza: mint ami egy mesterséges világot hoz létre, maga köré szervezve valód világunk elemeit, s ebben a világban mások lesznek a szabályok, a lehetőségek, a célok – megszabadulva a „terméken kívüli világ” nehézségeitől.

Napjaink változásait nem lehet eléggé túlértékelni. A kapitalista életfilozófia alapja korábban mindenkor az volt, hogy ha az ember feltérképezi és megismeri önmagát és környezetét, azzal megteremtheti életének kiszámíthatóságát és biztonságát. Ha pedig a kiszámítható és biztonságos életet választja, azzal megteremtheti önmagát, mint egy világos és feltérképezhető társadalom tagját. (Balzac írásainak hősei ennek a tudatnak hátulütőivel küzdenek például többnyire) Ez a szerkezet persze minduntalan bomlik, de éppen a kispolgárosuló „dolgozó tömegekben” nyer polgárjogot évszázadnyi időre az alsó osztályokban is valamikor a II. Világháború környékén. A „fogyasztói paradicsomban” nem kellett racionálisnak lenni, ez a kisember számára nem is vetődött föl, mint kérdés. A jóléti állam státuszgaranciáinak lényege ugyanis éppen abban rejlett, hogy intézményi közvetítésekkel állították helyre feltérképezhetőség és kiszámíthatóság hagyományos komplexumát, amelyet az osztályantagonizmusok évszázadnyi ideig szétzúzni látszottak. A társadalmi technikák elsődleges célja az volt, hogy a bomlási folyamatot meggátolják, illetve bizonyossággal szolgáljanak a haladás látszata felől. Az egyének életét bizonyos célok és értékek „megvalósulásának” tekintették, s ennek a nevében egy kiszámítható

környezetet teremtettek, amit már csak fel kellett tární és azonosulni vele.

A nyugati társadalmak dolgozó középosztályai három irányból is kaphatták a feltérképezhetőség és kiszámíthatóság egymást erősítő szerkezetének igazolását. Először is a jóléti társadalom intézményesített mechanizmusaitól: a munka világától a szociális ellátórendszerig, a politikai színházig, vagy az oktatásig és igazságszolgáltatásig bezárólag olyan összefüggő struktúra jött létre, amely világos célok nevében, világos elvek alapján működött és éppen stabilitása volt a legfőbb értéke. Másodszor: az ipari társadalom normarendszere és életfelfogása a rutinmunka-rutinélet-rutinszex óramű pontossággal kiszámítható és szervezett magánéletét kínálta. Amelyben az élet a gyár és az iroda köré szerveződött, a pontosság, a gyakorlat, a monoton tökéletesség jelszava pedig még azt sem kímélte, ami kívül esett a pénzkeresés világán. Sőt: igazán csak ez kínált magasan ívelő életpályákat (kocsival, házzal, unokákkal, szép karrierrel és nyugodt nyugdíjas évekkkel), vagy éppen a gürcös hétköznapioktól való szabályozott megszabadulást (a nyaralással és a pihenéssel). Végezetül: a fogyasztás világa, a divat és a jólét, a státusz és a kényelem kódrendszerével, a jól ismert reklámkörnyezet és nagyváros képével garantáltan és kiismerhetően nyugtatott meg, vagy varázsolt el egyszerre. (Baudrillard) A jóléti állam, a rutinélet és a fogyasztói társadalom feltérképezhető technikai kiszámítható sikereket kínáltak, és biztonságuk és stabilitásuk esélyt kínált a mindenkori biztos feltérképezésre. S a dolgozó középosztályoknak – büszkén hirdette az akkori szociáldemokrácia – semmi sem volt inkább ennyire, mint ez az össztársadalmi ideológia. A kiszámíthatóság és feltérképezhetőség ideológiája amely a technikában, mint feltétlen hit tárgyában gyökerezett. A polgárság reménye a szélesebb tömegek sajátjává válhatott: a technikák, amelyek segítségével a társadalom szubjektumai (a háziasszonytól a politikusig) leképezik és hatalmukba kerítik a világot, nem módosítják annak alapvető

értékstruktúráit és preferenciáit, csak esetleg még hatékonyabbá változtatják az értékek realizálását. A politikus bármilyen kétes eszközökkel is nyerte meg a választásokat, adva volt számára a jóléti modell és az atompatt által megszabott társadalmi keret, amelynek kategóriáit alapjában nem kérdőjelezhetette meg. Fel sem merülhetett az a helyzet, amelynek során a technológia „önkéntesen” alakítja mind az értékeket, mind pedig a legfőbb értéként határozza meg önmagát.

A hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára azután a polgári ideológiáknak és egyáltalában a „jóléti államnak” szembe kellett néznie azzal, hogy a társadalmi mobilizáció felgyorsultával, a „forgalmi kör” időtartam-rövidülésével, az amortizáció és a technikai megújulás felpörgésével, majd a bipoláris világrend összeomlásával, a globális verseny kiéleződésével, az új világgazdasági szereplők belépésével stb. az életvitel mozzanatai, mint a konformitás elsődleges tárgyai a konkrét egyének és a gazdasági szereplők számára azonosíthatatlanná váltak. A tőke érdeke nem volt többé a jóléti intézményrendszer finanszírozó felduzzasztott államszervezet fenntartása, a munkavállalóktól kreativitást, alkalmazkodást, önkizsákmányolást, munkájukkal való flexibilis azonosulást, versenyt és felszámolt magánéletet vártak volna inkább; s a fogyasztás régi világa túl lassú, spórolós és földhözragadt volt már az „önmegvalósítás” és az „élmény” új jelszavaihoz. A régi feltérképezhető és kiszámítható világ oda látszott maradni – a neoliberális és harmadik utas doktrina képviselőinek legnagyobb örömére. Ulrich Beck „kockázattársadalom” meghatározása sem utal másra, mint hogy a külvilágot az egyén innentől kezdve olyan kihívásnak és válságforrásnak éli meg, amelyre minduntalan racionális aktusokkal kell reflektálnia. De nem egyszerűen flexibilisek lesznek a korábban szilárd viszonyítási pontok: megbomlik az a hit is, hogy egyáltalában érvényesek és garantálhatók a korábbi célok és értékek. Vagy egyáltalán: hogy lehetségesek-e állandó célok és értékek? A technika világának

továbbfejlesztéseként Beck – egy meglehetősen konform és a status quo-t kihasználni és nem megváltoztatni akaró elméletben – a modernitás reflexív szakaszáról beszél, amikor a jóléti társadalmak szocio- és politikai-technikái, a kollektív célok, amelyeket azok szolgáltak, nem tarthatók tovább. A reflexív modernitásnak nevezett korszak technikán túli: az adott szituációra és pillanatra való lehető legtökéletesebb reagálást követeli meg. Beck ettől az esélyek és lehetőségek növekedését reméli, s szabadságnak láttatja a kényszert ezek nevében. Amennyiben a reflexív modernitás szakaszában minden pillanat új kihívás és új célok és értékek lehetősége. Azonban ezt csak a „régí” célok és értékek olyan mértékű és széles körű elfogadásával képzelhetjük el szerinte, amit az adott helyzetben lehetségesnek vélünk. Így a modernitás új szakasza nem technikai immár, hanem inkább technokratikus: ahol a célok éppeni világát a lehetőségek és kényszerpályák alakulása és alkalmazkodásunk és reagálásunk minősége határozza meg; s ennek a komplexumnak valamennyi eleme állandó változásban van. Ebből születik a kockázat, mint a világ legfontosabb veszélyforrása.

A valóságban azonban egy másik tendencia is erősödni látszik, a hétköznapi embereket, a társadalmak mindennapjait (és persze ez a politika, a média és a gazdaság világát is valósággal megőrjíti) sokkalta inkább hatalmába kerítve. A kilencvenes években még úgy tetszett, a technika világa új szakaszában a technokratikus víziókat igazolja majd. Az ezredforduló időszaka azonban egyre inkább azt az érzést keltette a posztmodern korszak jellegzetességeit kereső kutatókban, hogy ehelyett valami egészen új kezdődik el. A technikai modernitás után a technológiai modernitás lehetőségéről van szó, ami nem törődik bele abba a bizonytalanságba, amit a szituációkhoz való alkalmazkodás állandó készenléti állapota és a célok-értékek relativizálása eredményez. A világban újra biztos és kiszámítható utakat akar, azok biztos és kiszámítható céljaival egyetemben – kerüljön ez akármibe is –, s nem nehéz belátni, ebben a helyzetben miért lehet a technológia a legfőbb ígéret hordozója. A

technológia ugyanis egy ilyen helyzetben éppen azt kínálja, hogy nem elsősorban értelmezi (mint a technika tette), hanem állandóan újrarendezzi a világot, még hozzá azt a kényelmességet is ígéri, hogy a kíváncsú célokat is megkreálja, amelyek ebben az újrakreált valóságban mozogva elérhetők. A technológia: a világ újrabereendezése, azt állítja, hogy ha az egyén véglegesen lemond arról, hogy a célokat ő határozza meg, az eszközöket ő kutassa fel és a partikuláris szinten túli fejlődés irányait ő szabja meg - cserébe a végtelenségig garantálják számára a valóság feltérképezhetőségét és kiszámíthatóságát. A citoyen és a burzsoá szerep teljes mértékben értelmét veszti, hiszen immár sem az érvényesülés, sem a világhoz tartozás nem kapcsolódik hozzájuk. A magánember nem keres többé egyéni céljai megvalósításához eszközöket, a közember pedig nem öröködik azon, hogy az egyéni célok az összesség szempontjából is előnyösek legyenek – nem sodorva veszélybe ezzel az egyéni célok jövőjét. Az egyén nem közember és magánember kettőssége szerint „szakad” immár, az új korszak számára a világot behálózó technológia komplexumban a szakadás a technológia alanyai között lesz és azok között, akik „kimaradnak”. Illetve azok között, akik termelik a technológiákat és azok között, akik fogyasztják azokat. Egy új világ szegényei és gazdagjai, aktívjai és passzívjai között teremtenek szakadékot a technológiák, amelyek ma még azzal a hamis demokratizmussal lépnek színre, hogy mindenki számára kínálnak valamit. Ezzel a fogyasztói társadalom, a rutinélet és a jóléti társadalom iránti veszteség-érzetre és az újtól való rettegés érzésére játszanak rá. A technológizmus a régi világ restaurációját hirdeti, de ideologikus jellegét éppen annak köszönheti, hogy ezzel elleplezni igyekszik, hogy valójában valami egészen újat hozna létre.

A „TECHNOLÓGIAI MEGVÁLTÁS” ÍGÉRETE

A technológiai társadalom ideológiája a technológia biztonságával és kidolgozottságával élhető élet evangéliumát hirdeti egy válságtársadalomban. A „posztmodern társadalom” ideológiájának középpontjába így a „technológiai megváltás” ígérete kerül. És a megváltás igényét ebben a helyzetben szó szerint kell értelmezni. A technológizmus ugyanis a kapitalizmus új legitimációs formájának ideológiája, amely arra épül, hogy míg a korábbi kapitalizmusban a válság a gazdasághoz kapcsolódó minőségi és mennyiségi fogalom volt, ideológiai visszfénye pedig mindig a termelés-munka-jövedelem-fogyasztás körén belül maradt. Addig a mai tőkés társadalomban a válság antropológizálása tetőfokára ért. A válságot az emberi lét alaphelyzetének mutatják be, mindennapjaink megszüntethetetlen részének, amely állandóan végveszélybe sodor minket és felfal, ha nem menekülünk meg előle. Ez az új ideológia persze azért próbálja az emberek gondolkodásának alapjává tenni a válságérzetet, mert úgy véli: „a kapitalizmus válsága az emberi létezés új, olyannyira szükséges fenntartható újratermelési módjának előfeltétele” (Mészáros István), vagyis a technológia egészen új gazdasági lehetőségeket kínáló korszaka mindent megoldani látszik, anélkül, hogy a kapitalizmus helyett valami egészen más termelési-társadalmi módot kellene bevezetni.

A kapitalizmus legitimációja az ötvenes évektől arra a „modellre” épült, amely nem vonta kétségbe, hogy vannak rossz dolgok, de a munkafeltételek javításával, a munkakörök preztizsének és „izgalmasságának” növelésével hihetővé vált, hogy ebben az egészben csak a túl hosszú munkaidő, a nem normális főnök, vagy az alacsony fizetés lehet elviselhetetlen. Mert a másik serpenyőben ott halmozódott az új autó, nyaralás, lakás és televízió, a megnövekedett szórakozási és szabadidős lehetőségek, amelyek azt sugallták, hogy a „majdnem elviselhetetlen is megéri”. A XXI. század „válságtársadalmában” az „ellensúlyozás” ideológiai axiómája helyére a „túlélés” axiómája kerül. Nem az a kérdés, hogy a fennálló negatív oldalai elviselhetők-e, hanem, hogy egyáltalában

hogyan lehetséges megmaradni ebben a korszakban, s az erre kínált megoldásoktól milyen egyéb ígéretek realizálása remélhető ezen túl. Az új legitimáció szerint a kapitalizmus nem a bajok forrása, amit a politikai-társadalmi rendszer kordában tud tartani és ellensúlyozni – ellenkezőleg: a súlyos bajok a mai világban elérték egy olyan szintet, amivel valamit kezdeni kell, s a kapitalizmus új korszaka kínálja rájuk azt a megoldást, hogy mindenfajta rizikó, kalandorság és hosszas kísérletezés nélkül legalább ne menjenek túl egy bizonyos szinten. Ráadásul habként a tortára még némi számtalan pozitív lehetőséget is nyújtani képes a nyugati fogyasztói társadalmak polgárai számára, akik így nagyrészt folytathatják kialakított életformájukat. Ebben a kétségbeejtő és kilátástalan helyzetben tényleg mindenre megoldást látszik kínálni a „technológiai megváltás”. A modern kapitalizmusban több évtizedes fejlődés eredményeként ideológiai primátusra jut az a gondolat, hogy létrehozhatók olyan létezés-technológiák (mesterséges kombinációk, kontextusok és mechanizmusaik), amelyek segítségével az egyén újra saját boldogságának és boldogulásának lehetőségeinek birtokába juthat. Azonban napjainkban ennél minőségileg is többről van szó. A „technológiai társadalom” – hívei szerint – ugyanis nem jelent mást, mint, hogy a modern technika vívmányainak alapzatán, a fejlett tőkések országok erőforrásainak bázisán, a felgyorsuló változások és állandó kihívások világában a középosztályok tagjai minden problémájukat előre gyártott technológiák nevében vetik fel és oldják meg, minden céljukat technológiák ígéreteként határozzák meg és azok segítségével érik el. És ezt fontos megismételni: a problémákat éppen úgy a technológiák hozzák létre, amelyek megoldják majd, a célok horizontját a technológiák jelölik ki, amelyek kontextusában ezek a célok lehetségesek is. A „technológiai megváltás” ígérete gyakorlatilag annyit jelent, hogy „ha te mások technológiája számára hasznos vagy, olyan létezés-technológia esélyéhez jutsz, amely konkrét életcélokat és azok elérésének módját is kínálja számodra.”

A technológia válik a társadalmi előrejutás legfontosabb ideológiájává, amennyiben a technológiai megváltás világképe szerint a világot is technológiák hozzák létre, saját képükre formálva azt. A „technológiai megváltás” ideológiájának éppen az az attitűd a kulcsa, amely a világ valamennyi jelenségét egy adott technológia mozzanataként próbálja beazonosítani – az egymás mellett létrejövő számtalan kombináció közül kiemelve és újrendezve így azokat –, amely minden választás mögött választás-láncolatok súlyos terhet sejteti. A „technológia társadalmában” ezzel a felelősség kérdése egészen új megvilágításba kerül, amennyiben a döntések egy szuperracionális közegben fejtik ki hatásukat, tehát elvileg elvárnák a legnagyobb mértékű körültekintést a legkisebb útelágazás esetében is, de eközben még a legközvetlenebb következmények sem ismerhetők fel a global village lokális szereplői által. Az egyén elhatározása rendkívül jelentős, mégis egyre jelentéktlenebb.

Mindez – bár napjainkban még csak nyomai vannak jelen és tudatosulnak a társadalom tagjaiban – drasztikusan alakítja át a fiatal generációk értékrendjét, elegendő, ha csak a különböző magazinokban egyre többször emlegetett „kapunyitási pánik” jelenségére gondolunk. Ezzel kapcsolatban is az a helyzet, mint az ellentmondásos modern társadalmakban oly sok mindennel, hogy valami szinte még létre sem jött, de a problémái már sok tekintetben kifejlett formában jelentkeznek. „A 25- 35 évesek új tömegbetegsége, hogy tanulmányaik befejezte után rájuk tör a szorongás: jó foglalkozást választottak, van értelme a munkájuknak? Túl nagyok az elvárások, túl sok a lehetőség és a kétely. A midlife crisis (az utolsó lehetőségek elszalasztásától rettegés – K. V.) előtt egy másik, akár kapunyitási pániknak is fordítható válság veszélye lebeg fejünk felett: a quarterlife crisis. A pszichológusok által nemrégiben leírt jelenség az életük negyedén átjutott fiatalokat fenyegeti. A felnőtté válás, a rengeteg lehetőség terhe, és a siker kényszer mellett a fiatalokat egyre inkább az foglalkoztatja, van-e értelme annak, amit csinálnak. Bizonytalanok, nehezen hoznak döntéseket, mert félnek az

egész életüket befolyásoló következményektől.” A félelem oka éppen a „technológiai megváltás” ideológiájának értékprimátusa: akármit választhatok, de azután kívülről kapott technológiám minden követelményének meg kell feleljek, hogy az saját létezés technológiámként értékek és célok sikeres kialakítására tegyen alkalmassá. De megéri -e az energia-befektetést, s ha nem sikerül, lesz-e még energiám máshoz kezdeni? Életem más technológiáival vajon megteremthető e az összhang: a szerelemtől a szórakozásig. Egy mai pályakezdő (karrier)technológiák között válogatva nem saját életcéljai, hanem saját életesélyei között válogat (melyikre és hányra vagyok én alkalmas?) ez azonban a saját identitás minél sikeresebb leépítése esetén kínálja a legszelesebb választékot. „A kapunyitási pánikban szenvedők tünete ezért nemcsak a passzivitás, a döntésképtelenség és a depresszió lehet. A felfokozott, érték nélküli, élvezethajhászó élet is figyelmeztető szimptóma. Az ún. pörgős életmód hátterében gyakran egy bújtatott kapunyitási pánik húzódik meg.” Nem is beszélve arról az ellentmondásról, hogy elvileg az új korszellem a technológiák párhuzamosságát, flexibilis változtatását, mennyiségi korlátlanságát követeli és kínálja, az egyén saját életében mégis csak keveset választhat, így a technológiák kiválasztásában is technológiákat követne, amely törekvés abszurdá és esélytelenné teszi számára a valódi életet.

Napjaink változásai minden bizonnyal csak akkor döbbennek meg bennünket, ha a technológizmus ideológiájának valódi problémáit figyelmen kívül hagyjuk. Jelesül azt, hogy az értékek megsemmisülése és kiüresedésének érzete mögött éppen a technológiába vetett hit húzódik meg, azonban nem közvetlenül, mint ahogyan azt gondolni szokás. Ugyanis nem maga a hívő kérdőjelez minden értékrendet, hanem ez a megkérdőjeleződés csak a hit szükségszerű következménye. Vagyis: ahogyan az emberek egyre inkább hinni kezdenek a technológia megváltó erejében, egyre könnyebben fogadják el, hogy a „régimódon”, a „régimódon” az értékek és célok nem tarthatók. Ezzel persze lényegében maguk

válnak a rombolás legfőbb szereplőjévé és a bizonytalanság fő szubjektumává. A valódi folyamatokat feltáró gondolatmenet abból a megfigyelésből indul ki, amely szerint a nyugati társadalmak polgárai az elmúlt évtizedekben szinte teljes mértékben hozzászoktak ahhoz, hogy a különböző értékekhez gyakorlatilag technikákon keresztül kapcsolódnak, esetenként technikák segítségével termelik társadalmi problémáik megoldását. A rendszer filozófiája már eleve arra az önigazoló ideológiára épült, hogy a jóléti rendszer „szocio-mechanismusai” kaput nyitnak az igazságosság és az egyenlőség irányába. Hogy a rendszer hatalmi struktúrái lényegében a szabadságot szolgálják stb. Ha azonban jobban megnézzük az állami bürokráciák, a menedzserosztályok, a politikai világ szereplőit, vagy az ideológiai államapparátus rutinmunkáit, a rendszer mindig csak olyasmire helyezte a hangsúlyt, amire már kidolgozott technikák álltak rendelkezésre. Ahogyan Hazel Henderson megfogalmazza: valójában a jóléti kapitalizmust sosem érdekelték az emberek, amikor a munkanélküliségről az inflációról, a hiányról, a növekedésről, vagy a GDP-ről beszéltek. Hiszen akkor nem lett volna mindegy, milyen munkáról van szó, mit fogyasztanak, milyen ára van ezeknek, vagy éppen miből is áll az a gazdagság, amiről egy ország beszél.

Azért ezeket a kategóriákat állították a középpontba, mert olyan pénzügyi és gazdasági technikáik voltak készen, amelyek ezekre vonatkoztak. És abból indultak ki, hogy ha ezek „rendben” vannak, akkor a politika választási sikerei megalapozhatók, akkor nem lesznek túlfeszített társadalmi konfliktusok, akkor hosszú távon is tartható lesz a helyzet. A cél ugyanis nem az emberek tényleges jól-léte volt, hanem a helyzet problémamentes fenntartása és bizonyos irányú fejlesztése, amikhez ezek a technikák (kiegészítve a választási marketing egyre fejlődő világával) eszközöket nyújtottak. (Offe) Tulajdonképpen tehát se többet, se kevesebbet nem jelentett a „jóléti kapitalizmus” biztonsága, mint csak azoknak a céloknak a felvetését, amelyeket a rendszer biztosan el tud érni és azoknak a

konfliktusoknak a kezelését, amelyek elhárítják a helyzet gyökeres megváltozását és kiszámítható következményekkel járnak. A rendszer csak azt vállalta, amit garantálni is tudott és könnyörtelenül fellépett minden ellen, mint utópia ellen, amihez nem lehetett technikákat párosítani. De ahol technika volt, ott cél és kiszámíthatóság is volt. Tehát a technikák biztonsága ennyiben letagadhatatlan volt, s a bizonytalan időkből nézve könnyű is ezt a kort idealizálni, mint a megtévedt társadalomkritikai baloldal teszi. És mint az emberek többsége, aki a technikák eme biztonságát keresné ma is a technológiában, amely alternatívának állítja be önmagát a megváltás ígéretével. Ezért hisszük, hogy ahol technológiát látunk, ott valami értéknek és célnak is lennie kell. Pedig jobbra nincs.

A TECHNOLÓGIAI MEGVÁLTÁS PARADOXONAI

A technológiákkal szembeni differenciálatlan és kritikátlan attitűdök lényegében a modern világ legnagyobb hazugság-struktúráját hozzák létre. Hogy ezt a sodródó nyugati középosztályok tagjai nem veszik észre, annak oka a mai világ érték-paradoxona: minél nagyobb a válság (érzete), annál jobban vágyik az egyén a technológia megváltására, akkor is, ha válsághelyzetét a technológiáknak köszönheti. Ennek a hazugságkomplexumnak az a magva, hogy az egyén, akit az elmúlt negyven évben hozzászoktattak ahhoz, hogy minden baj koordinálható a technika segítségével, most az új gondolkodásmód világában legfőképpen magát látja olyan problémának, amelyre a megoldást keresni kell. Amennyiben úgy véli, ha bajok vannak, annak csak ő lehet az oka. Hiszen a technológia mesterséges kontextusában elvileg csak esélyek vannak, nem nehézségek. S ha ilyenek mégis adódnak, azt a

technológia keretein belüli tökéletesítéssel javítani lehet. J. M Wise Exploring Technology and Social Space című írásában ennek nevében már egyenesen a technológia „laissez-faire” elméletéről beszél, amelyet az értéksemlegesség és ön-fejlesztés képessége beavatkozás nélkül is megfelelően működtet. A technológia ideológiája azzal válik totálissá, hogy nem csak azt ígéri, hogy új célok és értékek szinte korlátlan tárházát kínálja a belépés a technológia kontextusába, de azt is, hogy rendelkezik olyan semleges és adott önjavító kapacitással, amely minden saját bázisán keletkező problémát ki tud küszöbölni. Mint a számítógép szoftver, amely a tesztelés során minden jelentkező lehetséges problémára kínál megoldást, mégpedig a szoftver módosításával.

A technológia ideológiájával kapcsolatos társadalmi önálávetés azonban két megoldhatatlanul ellentmondásos helyzetet is teremt. Az egyik szerint minél inkább a technológia hatása alá kerülünk, minél több elvi lehetőséget és esélyt kínál önmagunk belépése a technológia adott kontextusába, a másik oldalon annál több elvesztésre, leépítésre, önfelszámolásra lesz szükség önmagunkat illetően. Valójában a munkaerőpiac és az önépítés technológiái között válogató munkavállaló saját fejlődése során szükségképpen leépíti identitását, tradicionálisnak és elmaradottnak minősíti saját korábbi értékrendjét és személyiségét. A normalitás és a sikeresség nevében újraépíti értékrendjét, de eközben pszichológiailag az egész individuum jóvátehetetlen sérüléseket szenved. Az egyre több potenciális tudással, egyre szélesebb világgal és lehetőségük szerint egyre szélesebb érzelmi behatások által alakított egyének a munkahelyre kerülve alárendelik magukat a karriervilágnak, mint „technológiáinak”, s ez saját potenciájuknak önkezü eltorzítását, leépítését követeli meg. A munkaerőpiaci technológiák nem eszközök a karrierhez, hanem alkalmassá tesznek a modern munkahelyre való belépéshez. A kinézet, a viselkedés, a magánélet legapróbb részletekig szabályozott kontextusaiban több jelentősége van annak, hogy hogyan nevetünk, mint annak, hogy

min. A sikeres középmanager így elvileg minden korábbi lehetőségnél többel rendelkezik, de gyakorlatilag csak egy lehetőség adott a számára: minél tökéletesebb középmanagerré válni. Az ezzel járó ismeretségek, behatások, anyagi kondíciók stb. adta lehetőségeket érzelmileg és ideológiailag se használhatja ki, hiszen ez egy határon túl saját létezés technológiáját veszélyeztetné. A modern kapitalizmus öncsonkításra kényszerít, s ebben a helyzetben az egyén végleg összezavarodik, hiszen minél inkább kiteljesedik, annál kevésbé élhet saját lehetőségeivel. S saját lehetőségei csak azután kezdődnek, hogy teljes mértékben belesimult a munkahely és a karrier technológiájába. A „tudatmódosító” és „pszichotechnológiai” szerek alkalmazása példának okáért középtávon az elviselhető szinten túl is lehetővé teszi az alkalmazkodást (gondoljunk a stressz, vagy a munkakör ürességének kezelésére), de közben hosszú távon leépíti az individuumot – amelyet „tulajdonosa” (mert az egyén már csak saját egyéniségének tulajdonosa, nem azonos vele) körömszakadtáig védeni próbál. Egy ilyen helyzetben egyre inkább feltámad az igény az „adott személy lehetőségeihez méltó” élettechnológiákra, amelyeket elsősorban a fogyasztás világában tömegesen kínálnak. A tömegtermelő egyéniségeért vívott harcában egyre inkább tömegfogyasztóvá válik.

Ez azonban már átvezet a technológiai alárendelődés másik nagy ellentmondásához, vagyis ahhoz, hogy miközben minél inkább a technológia kontextusában értelmezzük magunkat, annál nagyobb szükségünk lesz olyan technikákra, amelyek egyetlen célja, hogy ezt a teljességgel természetellenes és kínzó helyzetet fenntartsuk és pozitívnak láttassuk. Ahogyan ugyanis a technika sosem volt „semleges” abban az értelemben, hogy mindig működtek a háttérben az adott társadalom morális és ideológiai „normái”. Úgy a technológia önjavító technikai is a technológia termelőinek, alakítóinak és fenntartóinak szándéka szerint működnek, hiszen erre elsősorban nekik nyíltik befolyásuk. Ha pedig napjainkban a

kapitalizmus odáig jutott, hogy már csak a minden áron történő értékesítés parancsa maradt, aminek nevében ez a korrekció végbemehet, abból nem a munkavállaló ennek történő alávetése következne. A technológiai környezetbe való belesimulás követelményéből nem következik, hogy ennek az illeszkedésnek minden nehézsége és káros hatása felett szemet kell hunyni. Például az, hogy a munkaerőpiaci környezet kapcsán minduntalan csak az egyik felet zsarolják: ha nem lesz flexibilis, állandó megújulásra kész, stresszes, robotoló, önkizsákmányoló, saját mentális és individuális fejlesztésedtől energiákat elvonó, pénzsóvár, tucاتفogyasztó, akkor nem csak a munkahelyeken nem lesz helyed, de a világban sem úgy általában. Napjainkban mégis így tűnik, mert a dolgozóval elhitetik, hogy nem csak a cégek vannak válságban a globalizálódott piacon, hanem ő maga is krízisben van – persze nem teszik fel a kérdést, hogy mindez nem annak köszönhető-e, amit tőle követelnek és neki kínálnak.

Ezzel nyilvánvalóan egészen új piacok nyílnak, s ez első körben, átmenetileg a tőke oldaláról a terheket és feszítő erőket a bér munkások térfelére tolja át, amelyet azok fogyasztási cikként (hatékonyságukat növelő technikák részeként) meg is vásárolnak. Ez pedig a technologizmus korlátja: hiszen nyilvánvalóan nem történik a technológiák kijavítása azokban az irányokban, amelyekben a technikák különböző irányainak piaca nyílik és az a látszat keletkezik általuk, hogy igazából nincs is probléma. Ezeknek az újólag értékesített technikáknak egyik legjellemzőbb példái a különböző pszichológiai szolgáltatások és termékek. „Manapság módfelett divatosnak számít pszichológusberkekben az önbecsülést emlegetni, mint valami olyat, amiről az amerikaiaknak folyamatosan azt mondják, hogy többre lenne szükségük belőle. A Prozac (és a többi divatosabb anti-depresszáns, amelyet jelenleg az amerikaiak 15 százaléka szed – K. V.) ... a gazdasági és politikai szempontból leglényegesebb érzelmeket: az önbecsülést és önértékelést képes befolyásolni. Ez azonban egy jelentős pszichológiai aspektussal áll

összefüggésben, hogy [a modern társadalomban abszurd módon] a legtöbb ember vágyik az elismerésre." Mindezzel nem az a legnagyobb probléma, hogy nyilvánvalóan piaci érdekeket szolgál ezen szerek túlzott alkalmazása, hanem, hogy egyre több esetben fordul elő, hogy, magát a megváltó technikát próbálják megoldásként az élet minden bajára alkalmazni. L. Diller írja egy másik szerrel kapcsolatban : „Adott számunkra a lehetőség, hogy a figyelemzavart, mint valami minden állapotot magában foglaló kategóriát kezeljük. És belegyömöszöljük a gyerekek legkülönbözőbb viselkedési zavarait. És az a tény, hogy a Ritalin oly sok problémán segít, arra ösztönöz, hogy egyre több esetben alkalmazzuk...” De mi másért is beszélnének az anti-depresszánsok felszabadító hatásáról, ha nem azért, hogy megideologizálják azt a folyamatot, melynek során kitenyésztett lelki zombikat állítsanak elő, akik minden kontroll nélkül visszatérhetnek a gondtalan és gondolattalan fogyasztási és munkaerőpiaci technológiák világába? A fogyasztás az autonóm egyén szabadon választott preferenciáira építette saját ideológiáját, az új korszak egyéneit azonban magukat is technológiák által termelik.

A TECHNOLOGIZÁLT FOGYASZTÓ

Nem felejtethjük el ugyanis, hogy a jóléti állam szocio- és létezés technikáinak válsága mögött éppen a tőke soha nem látott értékesítési problémái húzódnak meg. A mai kor túltermelési válságában persze nem a kereslet csökkenése a probléma már (a megtermelt felvevőpiac nélküli termékek okozta válság, amely a termelőkapacitások csökkenését teszi szükségessé, ezzel még tovább csökkentve a keresletet), hanem a kereslet állandó fokozásának szükséglete. Tudnillik, hogy az innovációra, extraprofitra és hitelpiacra épülő gazdaságban egyre nehezebb elérni, hogy a

fogyasztók újabb és több dolgot akarjanak; tehát a felgyorsult amortizáció mellett az újdonságok hiperértékesítését. Ahogy pedig a tőke saját válságát ilyen egyedülállóan drámainak érzékeli, úgy születik meg az igény egy olyan megoldás iránt, amely végérvényesen megszabadítja a kapitalizmust kríziseitől. Az alapvető ellentmondást Thoma László foglalja össze: „[a kapitalizmus nagy problémája mindenkor abból eredt] hogy csak egy bizonyos fokig fogyaszthatók bizonyos termékek. (Marx) A személyi szükségletek mindig használati értékekre vonatkozó, azaz korlátozott szükségletek, s az univerzális termelés feltétele, hogy ezen korlátozott szükségletek zárt körét szétzúzza s egy korlátlanul fizetőképes világpiacot teremtsen. A feladat a többletterméket szükségletté transzformálni.” Mindenki ismeri az eltelítődés érzését, amikor egyre több csokoládét eszünk, egyre kevésbé vágyunk a következőre, ha egyre több drága dolgunk van, egyre nehezebb motiválni a luxussal. Stb. Ennek a motiválhatóságnak a kapitalizmusban minden időszakban „természetes” korlátai vannak, s a tőke számára történő megváltás, amelyet a technológia kínál, éppen azt jelenti, hogy ezeket a természetes határokat végérvényesen legyőzik. Magyarul olyan eszközökhöz jutnak, amelynek révén a fogyasztói vágy a végtelenségig fenntartható. És éppen most, amikor a technikai fejlődés, az innováció, a hitelpiac, az extraprofitot termelő marketinggépezetek olyan szintet értek el, hogy úgy érzik, a fogyasztók egyre nehezebben mobilizálhatók a reklámok dömpingjében. Miben különbözik a kapitalizmus jelen tendenciái kiteljesedésével kiépülő „technológiák társadalma” a korábbi, fogyasztói társadalomtól? Elsősorban abban, hogy a modern technológiák már nem közvetlenül használati értékekhez, vagy lezárt fogyasztási javakhoz jelentenek kapukat, hanem gyakorta csak újabb technológiák alkalmazásához. A technológia terméké lesz. A „technológiai megváltás” ígérete tehát azt jelenti a modern kapitalizmusban a tőke számára, hogy az értékesítés határai a technológiák által újra korlátlaná váltak.

A kapitalizmus a fogyasztói társadalom megszületése óta szembeesik a problémával, hogy egyre nehezebb és nehezebb meggyőzni a vásárlókat arról, hogy egy újabb és újabb termékre is szükségük van. A használati értékek megújítása ezért egyre költségesebb és nehezebb, s érthető, hogy a maihoz hasonló időszakokban mindig újra feltámad az igény a használati érték kiküszöbölésére, arra, hogy azt „feloldják a csereértékben” (Marx). Ami korábban lehetetlennek látszott, az a technológia primátusának köszönhetően ma lehetségessé válhat. Baudrillard már a hatvanas években *A tárgyak rendszere* című munkájában így ír: „A legjobb megoldásnak azonban egy olyan tárgyrendszer látszik, amely képzeletbeli feloldásként lép közbe a legkülönbözőbb ellentmondásokba, rövidre zárja a kört a technika és a szükségletek között. Mint alibi a konfliktusok megoldásában, ez a tárgyrendszer csak a konfliktusok elutasításának jegyeit viselheti magán” Ezek készítik elő a nihilista talajt a fogyasztói társadalom számára: „A hagyományos tárgyat nem fogyasztjuk, hanem használjuk. Ahhoz, hogy fogyasztás tárgyává váljék, az szükséges, hogy a tárgyból jel legyen, vagyis valamilyen módon kilépjen egy kapcsolatból - tehát önkényes legyen, ne pedig koherens, tehát jelentését is egy összes többi tárggyal való elvont és rendszeres kapcsolatából nyerje”. A technológizmus ideológiája a fogyasztásnak ezt az „ürességét” tölti fel tartalommal, fordítja át pozitívvá és ebben rejlik hihetetlen szuggesztív ereje. A kiüresedett használati értékeket felváltó jelet (mint a divatcikk hálóját) technológiai értékévé változtatja át. A tárgy ebben a környezetben azt ígéri, hogy maga is egy technológia része, tehát megvásárlása esetén megkapjuk az adott technológia áldásait is, kaput nyitunk más mozzanatai felé.

A VERTIKÁLISAN ÉS HORIZONTÁLISAN KIÉPÜLŐ TECHNOLÓGIAI STRUKTÚRÁK

A „megvásárolható technológia” ígérete minden tekintetben hozzá láncolja az egyént a fennállóhoz, amennyiben a technológiákhoz való illeszkedés előfeltétele a normalitás lesz. Ha nem vagy „normális”, bizonyára baj van veled és ez lehetetlenné teszi számodra, hogy a felkínált technológiákat alkalmazd, azokhoz idomulj. A másságtól való abnormális félelem a társas kapcsolatokat sem kíméli: egymás tesztelése lép az udvarlás és a szerelem helyére, az együtt járás a másik technológiai belépési mutatójának próbaidőszaka lesz. Ugyanolyan technológiákra vagy-e alkalmas és ugyanúgy maximálisan ki tudod-e használni őket közös utunkon? Az „akarsz-e majd gyereket?” kérdés a fiatal szerelmeseknél immár nem arra vonatkozik, hogy hajlandó e holnaptól mindent ennek alárendelni, hanem arra, hogy normális -e, nem lesz -e vele probléma – persze nem elsősorban a gyerekvállalás terén. A reklámújságok böngészése közben a „szeretnél-e...?” felszólító kérdés a fogyasztásra így már nem is kell, hogy közvetlen a vásárlás aktusához vezessen, elég ha csak kaput nyit annak elméleti korlátlansága felé: amikor elmegyünk a Tescoba nem kell győzködni, hogy úgy vásárolj, ahogyan azt szokás. Mindez azt eredményezi, hogy az egyén egyszerre reprezentálja mindazt a technológiát, amelyet elvileg képes saját maga létezésének alapjává tenni (horizontális technológiák): a párhuzamos fogyasztói, szórakozási, szabadidős, magánéleti, oktatási és karrier-színtereket, ahol otthonosan képes mozogni. De prezentálja azt a képességet is, hogy ezeknek a színtereknek a számát és mélységét milyen irányba képes tovább fejleszteni (vertikális technológiák): ha lehetőség nyílik rá milyen új

formáit tudja felvenni a „normalitásnak”, amelyek esetleg még ellentétesek is a jelen technológiai által megkívánt jegyeknek, tulajdonságoknak, képességeknek és személyiségnek. Ez a kettősség eredményezi, hogy miközben az egyén megpróbál belesimulni minden számára aktuálisan lehetséges technológiába, azok lehetőségeit és céljait saját maga javára fordítva, ezzel saját magát a technológia arcára formálva – aközben vigyáznia kell, hogy ez a „belesimulás”, azonosulás és célkövetés ne eredményezze azt, hogy elveszti a képességét magasabb szintű, más és kiegészítő technológiák „kiélvezésének”. Tehát, hogy az adott technológia egyben egy másik technológia felé is kapukat nyisson, ne csak saját lehetőségei és céljai felé. S ez teremt a modern kapitalizmusban lehetőséget arra, hogy a különböző technológiákat ne csak egymás mellett, hanem egymás fölé, tehát ne csak horizontálisan, hanem vertikálisan is rendszerbe szervezzék.

(1) GENETIKUS technológiák: A technológiák rendszerének alsó szintjéhez azok a szituációk és mesterséges/steril kombinációk tartoznak, amelyekbe illeszkedve az egyén megszerzi azokat a képességeket, amelyek segítségével egyáltalán beléphet a technológiák bővebb világába. És levetkezi a hátráltató tényezőket, amelyek bizonyos technológiáktól elvágják. A genetikus technológiák elemei gyakorta technikának látszanak, hiszen mintha eszközök lennének arra, hogy a technológiákhoz nyúlhassunk. De a különbség éppen napjaink legalapvetőbb genetikus technológiája esetében látszik a legvilágosabban. A szépségipar termékei mintha arra szolgálnának, hogy szebbek legyünk és ezért bármit elérhessünk. Csakhogy a mai szépségipar nem a mágikus eszközként használható szépséget ígéri. Hanem mindazt a lehetőséget, ami azok számára adatik meg, akik a szépség(ipar) világában otthonosan mozognak, akik végigjárják a széppé válás és szépnek maradás útját. Nem a legszebbnek kell lenni a sikerhez, hanem elegendő megtenni

mindazt, ami a szépsézet rituálékhoz és életformához tartozik. A modern szépségipari technológia a szépséget ugyanis már eleve csak annak tartogatja, aki tökéletes részesévé válik a plázák, testformáló szalonok, szórakozóhelyek, társaságok és női magazinok világának. De technológiai sajátossága ebben van. A „szépség útján végigmenni” ma annyit jelent, hogy tökéletesen beilleszkedtünk a szépség bizonyos világának normális szereplői közé; mindegy mennyire váltunk tökéletessé és gyönyörűvé, továbbindulhatunk azokba az irányokba, amelyeket azok számára tartogatnak, akik az úton éppen olyanok lettek, mint mi. Hiszen időközben génjeinkbe ivódott mindaz, ami ahhoz kell, hogy tökéletesen illeszkedjünk bizonyos technológiákba, maximálisan kihasználhassuk a felkínált célokat és lehetőségeket. A genetikai technológiák lecserélik lelki, fizikai, érzelmi, habitusbeli DNS-ünket, miközben beilleszkedünk steril technológiai közegükbe, egyre inkább hozzájutunk az ígérethez, hogy bizonyos technológiák kapui megnyílnak számunkra. Az esélyt nem a szépségünk szolgáltatja, sőt még ártalmas is, ha teljesen olyanok lettünk, mint a divatlapok fotóin szereplők. A szépségben nem a szépség a lényeg a technológiák világában többé. Kinézetünk a mai világban nem a szépség és a divat ideáljainak függvénye már. Egy „szép” lány szépségének megszerzésével elsősorban azt a képességet szerezte meg, hogy mely technológiába is tud ő tökéletesen beilleszkedni, minek tudja leginkább kiaknázni a lehetőségeit a gondolkodásával, viselkedésével, gesztusaival, érdeklődésével, választási elveivel, habitusával és érzelmvilágával. Hiszen egy manökennek, vagy fotómodellnek (akik a felkínált magasabb szintű technológiák világában mozognak már a tükör előtt szépítkező kislány számára) sem „szépnek” kell kennie, hanem használhatónak ebben a szakmában, kommunikációképesnek és szimpatikusnak a benne lévő emberek számára, képesnek arra, hogy azokat a dolgokat akarja, amit az adott iparág kínál és tökéletesen aszerint működjek, amit belső logikája elvár a sikerért cserébe. A szépség a szépségipari

technológiában csak a pszichés problémákkal küzdők számára a tényleges cél, a többiek számára inkább csak következmény a megkapott továbblépési lehetőségek valódi világa mellett. A genetikus technológiák a hagyományos szocializáció terepét is eluralják, lényegük többé nem a személyiség és az identitás kikísérletezése, ellenkezőleg: a legtökéletesebb flexibilis személyiségviszonyok és az identitás nélküli önalakítás megtanulása a médiából, a kortárs csoportoktól és a fogyasztói világból.

(2) MEGALAPOZÓ technológiák: A genetikus technológiák után a technológiák vertikális rendszerének középső szintjén találhatók azok a technológiák, amelyek arra kínálnak esélyt, hogy az egyén megszerezze azokat az eszközöket és képességeket, amelyek segítségével beléphet a mindent ígérő univerzális technológiák világába – még ha nem is tudja pontosan melyek is azok. Míg a genetikus technológiák – gyakorta az egyén számára öntudatlanul – az alkalmasságról, a normalitásról, a kompatibilitásról, az ugyanolynságról, a sterilitásról és a képességekről szólnak, addig a megalapozó technológiák – általában nagyon is tudatosan – az eszközök, alapok, hátterek, tapasztalatok, szituációk és pozíciók felhalmozását célozzák. Míg előbbiek a mai fiatalok számára jobbra a kamaszkorra esnek (nem számítva a kitágított felsőoktatás bizonyos fontos vonatkozásait), addig utóbbiak a húszas évekre, a harmincas évek elejére tolódnak. A megalapozó technológiák tehát olyan eszközöket ígérnek, amelyeket még nem is tudjuk pontosan, mire fogunk használni – de megalapozzák, hogy mások számára elérhetetlen, nagyobb volumenű és különlegesebb ígéretekkel bíró technológiák lehetőségeit használjuk ki.

Ez a technológiai szint úgy érthető meg legegyszerűbben, ha figyelmet fordítunk azokra a szociológiai vizsgálatokra, amelyek a „menedzsercsalád” modelljének megjelenését mutatják ki a nyugati társadalmakban. Elizabeth Vivin tanulmánya nagyszerűen mutatja

be azt a megdöbbenést, amelyet ez még a tudósok közt is keltett. Elmondása szerint ők tulajdonképpen azt kezdték vizsgálni, hogy a hagyományos értékek, mint az autoriter férfiszerepek hogyan változnak a családban, hogy a fogyasztásról és az értékrendről vallott nézetek hogyan alakulnak át, érintik-e őket az általános demokratizálódási és emancipációs tendenciák, mint a feminizmus előre törése. Ennek kapcsán azonban azt találták, hogy a családokban ezek a kérdések „zárójelbe tevődtek”, s ehelyett a harminc éven aluliak azt kezdték vallani, hogy a család egy olyan menedzselésre szoruló egység, amely mindenki számára kijelöli betöltött feladatát, s amelyet a szereplők teljes autonómiája és a közös feladatok teljesítése együttesen határoz meg. Ha fogyasztási cikkeiket hitelre veszik, akkor evidens, hogy annak törlesztése lesz az elsődleges kérdés és ennek rendelődnek alá a szociális és fogyasztói szerepek is. A „menedzsercsaládban” a sikeres élet ténye – a résztvevők szerint – először valósulhat meg történelmileg, szemben például szüleik és nagyszüleik kozmikus boldogtalanságával. A „menedzsercsaládban” ugyanis a boldogság alapjainak megteremtése folyik, azért veszünk hűtőt hitelre, mert a majdani teljes élethez kell ez is – s ez az alap azt ígéri, hogy utána realizálható lesz maga a boldogság is, mint immár a résztvevők „öntevékenysége”. A menedzsercsalád lényege tehát a közös élet esélyeinek megalapozása, erre vonatkozik a szövetség a felek között, a nehézségek közös átvészelését és egymás támogatását illetőleg. A karrier, a gyerekvállalás, az iskola, a felhalmozás, a fogyasztás azonban nem azt szolgálja, hogy boldogok legyenek – mint a kispolgári család idilljeiben volt korábban –, hanem csak azt, hogy ezeket letudva belevághassanak azokba a dolgokba, ami a boldogsághoz vezethet.

(3) UNIVERZÁLIS technológiák: elsősorban azokat a technológiákat jelentenék, amelyeket az egyén saját végcéljainak elérése és elfogyasztása után használhatna ki csak igazán, - olyan mértékű lehetőségeket és ígéretekkel találva, amelyeknek megéri már

az egész életet alárendelni. A „megalapozó technológiák” kihasználása után – az anyagi javaktól az oktatásig – az egyén számára elvileg lehetőség kínálkozna arra, hogy megteremtse valódi boldogságát a kialakult és felhalmozott egyéni kvalitások és kapacitások bázisán. Azt azonban látni kell, hogy a kapitalizmusban nem ez a szféra a leghangsúlyosabb, hiszen csupán a középső technológiai szint látens ígéretéről van szó, amit az egyén valójában ritkán érhet el. Igazából a modern értékesítési folyamatban a „megalapozó technológiákhoz” kapcsolva alkalmazzák a „pótlólagos technológiákat”, de sokkalta inkább azok átmeneti hiányosságának, mint megvalósulásának nevében.

(4) PÓTLÓLAGOS technológiák: A modern „univerzális technológiák” erejét éppen az adja, hogy az egyén az „ismeretlen végcél világában” éppen úgy nem igazodhat ki, mint saját világában, így külső segítségre van szüksége ahhoz, hogy kiválassza: voltaképpen lehetőségeihez képest mire is van leginkább szüksége belőle. A „pótlólagos technológiák” arra vonatkoznak, hogy az éppen rendelkezésre álló idő és kapacitások leghatékonyabb elfogyasztása hogyan is menjen végbe. A joghallgató azért fogyasztja saját előrejutásának megalapozó technológiáját (2. szint), hogy előbb-utóbb eljusson a sztárügyvédek világának technológiájához (3. szint), így a technológizmus által kínált univerzális emberi és materiális értékeket realizálhassa. Azonban ugyanez a jogász jelölt, már jelenleg is szembe találja magát egy hatalmas, számára is elfogyasztható potenciális árutömeggel, amely nincs fedésben sem az ügyvédi világgal, sem saját létezés technológiájával (megalapozó technológiájával), ezért technológiák után kiált ebben a megelőlegezett boldogságban (4. szint). A technológiák ezen utolsó szintje az egyén számára alternatív megoldásként jelenik meg: ha még nem jutottál a technológiai folyamat realizálásának végére, átmenetileg egy olyan „teljes” életet is kínálnak, amelyben pótlólagos technológiákkal pótlólagos célokhoz és kielégülésekhez juthatsz. Ráadásul ezeket úgy mutatják fel, mint azoknak a jussát,

akik bizonyos megalapozó technológiák részesei aktuálisan. Így lesz az éjszakába nyúlóan programozó informatikus-hallgató – mielőtt még Bill Gates válnék belőle – elállatiasodott, bulizó, alternatív és laza fiatal, büszkén arra, hogy ez az életforma csak azoknak jár, akik a fiatal informatikus megalapozó technológiáiban vesznek részt.

(5) VIRTUÁLIS technológiák: Végezetül azokról a fogyasztási technológiákról kell beszélnünk, amelyek a felvázolt hierarchia minden szintje mellett olyan „virtuális világokat” kínálnak, amelyekbe átlépve az egyé megszabadul saját életének problémáitól, s új, mesterséges világában gyors és elérhető célokhoz juthat. A modern szórakoztatóipar modelljéről van szó, amely arra épül, hogy – bizonyos genetikai technológiák alapján – az egyén beléphet egy átmeneti, mesterséges és steril térbe, ahol fogyasztási lehetőségeinek függvényében élmények, kielégülések és kikapcsolódások hosszú sorához juthat. A játéktér, a pub, a disco, az élménypark, a nightclub, vagy éppen a chat, a fórum, a társskereső oldal akkor működik, ha nem önmagunk vagyunk, hanem olyanok, akik a legtöbbet kaphatnak az adott helyen; de a virtuális technológiákat fogyasztó lényeg minden tekintetben genetikai alkalmasak már erre a „gátlástalan” virtualitásra. És a virtuális technológiák éppen azért tesznek szert egyre nagyobb jelentőségre, mert a valóság megkettőzésével azt a lehetőséget nyújtják, hogy az egyén már ne csak leépítse, alakítsa és kordában tartsa személyiségét, hanem szabadon megsokszorozza és kiépítse azt-azokat.

Persze felvázolt „technológia tipológiánk” (GENETIKUS – MEGALAPOZÓ – PÓTLÓLAGOS – VIRTUÁLIS - UNIVERZÁLIS technológiák) nem tekinthető véglegesnek. A cél nem is a pontos analízis volt, sokkalta inkább annak láttatása, hogy a technológiák a modern világban egyre inkább összefüggő és specializált rendszerre állnak össze, aminek következménye az lesz, hogy már nem csak célok és eszközök „beszerzése” fog kötődni a technológiákhoz, de

egyáltalában életben maradásunk, vagy finomabban fogalmazva társadalmi létezésünk is. Egyéniségünk darabjait a technológiáknak való megfelelésnek és azok önmagunkba építésének kell alárendelnünk. Hiszen a technológiák rendszere a technológizmus ideológiájának össztársadalmi primátusra jutásának következtében működhet: amikor a világ minden tényét, értékét, célját, cselekvését, szituációját, dolgát – egyszerűen minden mozzanatát – technológiák lehetséges, vagy tényleges részeként és következményeként gondolják el. A technológiák rendszere tehát nem a valóság, hanem ahogyan a valóságot a (poszt)modern kapitalizmusban egyre inkább látják és láttatják: a tőkések és a dolgozók, akik termelik és akik fogyasztják a technológiákat, akik sikeresek és akik kimaradnak belőlük. Mindez pedig az értékek világát is átalakítja – ezzel az ember korábbi világa minden tekintetben megsemmisül. Vegyük ennek csak egyik legalapvetőbb érték-vetületét. Ha otthoni tárgyaink marketingesei a belsőségesség, családiasság, munkahelyi öltözkünk gyártói a rámenősség, erőszakosság, az általunk nézett tévéműsorok kiötlői a megalázás, a gyilkosság elemeit tekintik megfelelőnek, azzal végérvényesen kialakítják az egyénben az „erkölcsi relativizmus” gyakorlatát. Vagyis nem kell immár egységes morállal rendelkezned, hanem csak mindenhol megfelelő morállal, vagy éppen moráltalansággal. A morál értelmét veszti a normalitás és a hatékonyság mátrixában való vergődésben. Remek érzékkel emeli ki J. Naisbit könyvében, azt az esetet, amikor a Doom nevű számítógépes gyilkoló-játékon nevelkedett iskolások fegyvert ragadtak és lemészárolták saját iskolatársaikat az Egyesült Államokban néhány esztendeje. A szerző megdöbbenésének ad hangot, amiért a pszichológusok médiszerte azon kezdtek vitatkozni, hogy milyen veszélyesek ezek a játékok, mert a gyerekek még nem tudnak különbséget tenni játék és valóság között. Ezzel ugyanis senki nem kérdőjelezte meg hogy a számítógép előtt szabad gyilkolászni, de az iskolában ez nem szép dolog.

Természetesen nem arról van szó, hogy a tradicionális társadalmakra, vagy a diktatúrákra jellemző előre gyártott értékrendek és kötelező értékelések világát idealizálnánk. Éppen ellenkezőleg: a felvilágosodás egyik legfőbb ígérete az volt, hogy az autonóm egyén minden élethelyzetét egyedi morális döntések hatáskörébe vonhatja. Azonban minden dolog egyedi morális megítélését csak a „technológiai társadalom” elkötelezett hívei próbálják összemenni azzal, hogy az egyén életét számtalan párhuzamos létszférára bontja, amelyekben ellentétes erkölcsi normák és törekvések léteznek – tesznek működőképessé. Az „erkölcsi relativizmus” lényege éppen ez: azt, hogy mit szabad, nem egy morális mérce, hanem az adott „rendszernek” legmegfelelőbb technológia dönti el. Ebben a helyzetben pedig nincs felelet arra a problémára, hogy ha a használati értékek közül egyre többet számolnak fel, szakítanak ki közösségi gyökereiből, azzal egyre több morális rendszert is szétörtenek, s bár az értékesítés feltételei ezzel javulnak, a nyugati társadalmakat destabilizáló tényezők a végtelenségig erősödhetnek. Míg ezen új fejlemények azután az autoriter-rendőri technológiáknak szerezhetnek csak polgárjogot. A technológiai megváltás ideológiája – félő – teljes mértékben alárendelődik a tőke gátlástalanságának, s így még alapvetően kétes ígéreteit sem válthatja be. Ha pedig ez így van, a „technológiai társadalom” ideológiája nem más, mint a kapitalizmus évszázados projektjének nem túl sikeres újrafogalmazása csupán: hogyan teremthető valamiképpen egyensúly az értékesítés és az érték között.

